

Litteratur och erfarenhet i Merleau-Pontys filosofi

FORSKNING: Hur förhåller sig den litterära skildringen till den värld som skildras? Vad händer med den omskrivna erfarenheten i och med nedskrivandet av den? Merleau-Pontys filosofi ger oss verktygen för att tänka de här frågorna utifrån en ömsesidighet mellan språk och erfarenhet. Lovisa Andén undersöker hur man kan förstå förhållandet mellan erfarenhet och litterära uttryck i Merleau-Pontys filosofi.

Av Lovisa Andén

Utifrån [Prousts](#), [Valéry](#)s och Stendhals verk undersöker [Merleau-Ponty](#) det litterära skrivandets innebörd. I Prousts skrivande finner han en författare som genom metaforer och liknelser leder oss in i nya perspektiv på vardagliga ting. I Valéry's verk undersöker han samspelet mellan det vi uttrycker i språket och våra språkliga uttryck. Hos Stendhal utforskar han en litterär metod som gestaltar erfarenheten genom "små sanna faktum". I samtliga fall handlar det om att med litteraturen synliggöra hur våra uttryck omförhandlar den erfarenhet vi språkliggör.

Min tes är att Merleau-Pontys filosofi öppnar för en ny förståelse av en ömsesidighet mellan den erfarenhet vi uttrycker och våra språkliga uttryck för den. Denna ömsesidighet blir särskilt framträdande i litteratur i och med att det litterära uttrycket har en förmåga att skapa nya språkiga betydelser. Jag utforskar hur litteraturens meningsskapande förmåga återverkar på den erfarenhet som den uttrycker och hur de nya språkliga betydelserna kan fördjupa vår erfarenhet.

Undersökningarna av litteratur är kanske det område som förblivit minst utforskat i Merleau-Pontys filosofi. Det beror på att litteratur tematiseras i föreläsningssanteckningar som fortfarande delvis är opublicerade. Fokus för min avhandling är två av de första kurserna han höll vid Collège de France 1953-1954: *Sur le problème de la parole (Om talets problem, opublicerad)* och *Recherches sur l'usage littéraire du langage (Undersökningar av den litterära språkanvändningen, publicerades 2013)*.

Merleau-Pontys verk ställer oss inför en märklig situation för trots att det passerat över ett halvsekel sedan hans död så fortsätter det kontinuerligt att publiceras nya texter. Vid sin alltför tidiga död 1961 lämnade han efter sig tusentals sidor med arbetsanteckningar och föreläsningssanteckningar. En stor del av dem är förberedelser till den bok som skulle ha utgjort hans huvudverk. I den planerade boken med titeln *Être et monde (Vara och värld)* skulle han ha formulerat sin ontologi. De förberedande arbetsanteckningarna uppgår till tusentals sidor, men endast en liten del av dem gavs ut postumt i det verk som Claude Lefort gav titeln *Le visible et l'invisible (Det synliga och det osynliga)*. Mellan 1952 och fram till sin död 1961 innehade Merleau-Ponty professuren i filosofi vid Collège de France. Under denna period höll han flera kurser varje år och föreläsningssanteckningarna till alltfler av dem har publicerats under de senaste decennierna. Det nya material som blivit tillgängligt på senare år låter oss omvärdera hans sena texter, och

inrätta *Le Visible et l'invisible* i det större projekt som det var en del av. Undersökningarna av litteratur kan läsas både som en förberedelse inför hans ontologi och en saknad del av denna. Trots att hans sista verk aldrig färdigställdes så kan undersökningarna av litteratur i början av 50-talet ge oss en fingervisning om vad som skulle stått här. Litteraturen kan ses som ett saknat synfält eller en otänkt hälft i hans sena ontologi. Min avhandling syftar till att lyfta fram denna hittills utforskade del av Merleau-Pontys filosofi.

Litteratur som vetenskap

I de opublicerade kursanteckningarna till *Sur le problème de la parole* från 1953-1954 gör Merleau-Ponty en utförlig läsning av den schweiziske lingvisten [Ferdinand de Saussure](#). Bara det faktum att han föreläser om Saussure vid Collège de France nästan ett decennium innan den strukturella lingvistikens stora genombrott på 60-talet är anmärkningsvärt. Ofta beskrivs Merleau-Pontys generation franska filosofer som de tre H:nas generation: en generation influerad av [Husserls](#), [Hegels](#) och [Heideggers](#) tänkande och som i samband med strukturalismens genombrott trängdes undan till förmån för ett tänkande som istället inspirerades av Saussures lingvistik. I Merleau-Pontys föreläsninganteckningar står fenomenologin inte i motsättning till den strukturella lingvistikens utan tvärtom erbjuder Saussure Merleau-Ponty en möjlighet att fördjupa Husserls utforskande av erfarenheten. Med hjälp av både Husserl och Saussure beskriver han hur erfarenhet och språk samspelar på ett sådant sätt att det som uttrycks i språket återverkar på upplevelsen av det vi uttrycker. Det innebär att när vi skapar nya språkliga betydelser så skapar vi också nya erfarenhetsmöjligheter.

Samtidigt som språket kan öppna nya dimensioner kan det även begränsa erfarenheten. Merleau-Ponty beskriver en paradox hos språket där det förlorar sin uttrycksfullhet av att användas. Desto mer ett uttryck används ju mer utslitet blir det, och ju mer förlorar det sin uttrycksförmåga. De alltför etablerade uttrycken riskerar att överlagra det vi erfar med vanemässiga betydelser. För att närma oss erfarenheten på nytt behöver vi ett kreativt språkbruk. I det litterära skrivandet finner han en språkanvändning som omskapar våra vanemässiga betydelser och det är därför han undersöker Prousts skrivande.

I Prousts skrivande finner han en författare som genom metaforer och liknelser leder oss in i nya perspektiv på vardagliga ting. Genom detaljrikedomen och omsorgsfullheten i sina skildringar skriver Proust fram en mening i den varseblivna erfarenheten. Med ord lånade från Proust beskriver Merleau-Ponty litteraturens strävan i likhet med vetenskapens: "Denna värld, som är okänd, återstår att erövra genom ett arbete som är parallellt med vetenskapsmannens: litteraturens mål är att omvandla den levda världen till ett 'universellt språk'".¹ I den här liknelsen sammanfattas litteraturens paradox: författaren *skapar* en struktur i sin beskrivning av världen, som *är hämtad* från den struktur genom vilken världen ger sig till honom i varseblivningen. Erfarenheten är samtidigt känd och okänd, den bär på en mening som vi anar men behöver staka ut.

LES OGSÅ: [Begrepenes verden](#)

Språkets kiasma

Hos Valéry finner Merleau-Ponty en liknelse mellom språkets og synens sätt att fungera, bägge beskrivs i termer av en *kiasma*. Termen är hämtad från synnervskorsningen, *chiasma opticus* och används analogt med termen *kiasm*. I motsats till alla andra nervkorsningar dubbelöverkorsas synnerverna: istället för att vänster och höger öga framkallar varsin synbild, så framställer de en gemensam synbild med ett djupseende. De två ögonen ställer in sin skärpa och överlagrar sina respektive bilder utefter vad det sedda tinget kräver av dem för att det ska framträda tydligt. Valéry använder kiasman som en liknelse för att beskriva hur språket kan fixeras till entydiga betydelser. Liksom synen fixerar suddiga synintryck till en skarp bild så fixerar språket ordens tvetydiga betydelser till en tydlig tanke. Orden ordnar sig efter sin betydelse på ett sådant sätt att vi inte märker deras verksamhet utan endast dess resultat. Analogt med hur våra synorgans fysiologi tycks framställa en värld i sig oberoende av seendet så suddar språket ut sin egen verksamhet och tycks framställa en värld i sig oberoende av våra språkliga uttryck. Men i bägge fallen är vi beroende av det medium genom vilket världen förmedlas: av synens sätt att framställa den synliga världen och av språkets sätt att framställa den språkliga världen.

Poesin blir viktig därför att den visar oss ett språk som är på väg att fixera sig, där betydelserna ännu inte är tydliga utan dröjer vid sin tvetydighet. Merleau-Ponty beskriver det som poesin uttrycker med ett citat från Valéry: "Det som sjungs eller artikuleras i livets mest högtidliga eller kritiska ögonblick; det som ljuder i liturgierna; det som viskar eller stönar i passionens ytterligheter, det som lugnar ett barn eller en olycklig; det som vittnar om sanningen i ett löfte".²

Stendhals litterära metod

Utifrån Stendhals skrivande beskriver Merleau-Ponty en litterär metod, där världen framställs genom "små sanna faktum". Det innebär att betydelselösa detaljer sammanställs på ett sådant sätt att de görs betydelsebärande. Framställningen uttrycker hur en person upplever någonting och gestaltar varseblivningen genom att skildra de detaljer som framträder för denna. För att fakta ska kunna bli betydande så fordras att de först utfogas ur det verkliga: "en händelses eller känslas sanning, fordrar att den utfogas ur det 'verkliga' och att man låter den utveckla hela sin inre mening det vill säga sin imaginära mening."³ Detta kan endast ske i fiktionen, vilken Merleau-Ponty beskriver som "sanningens poesi": sann därför att den väver samman det verkliga med det imaginära och poetisk därför att den sammanställer prosaiska faktum på ett betydelsebärande sätt.

Merleau-Pontys undersökning av litteratur innebär ett svar på [Jean-Paul Sartres](#) *Vad är litteratur?*. Han skrev *Sur le problème de la parole* och *Recherches sur littéraire du langage* just efter brytningen med Sartre, och i motsättning till Sartres engagerade litteratur visar han hur litteraturen inte kan vara för ett engagemang därför att den kommer före engagemanget. Författaren använder inte språket, han besitter det inte och han kan därför inte använda det till att förmedla ett budskap. För Merleau-Ponty skriver litteraturen fram den värld i vilken vi agerar och det är genom det litterära uttrycket som vi lär känna världen vi har omkring oss.

LES OGSÅ: [Heidegger, Munch og dødens billedtenkning](#) • [Agrarianisme og jordbrukets dyder](#)

Noter

¹ *Sur le problème de la parole*, ark [122](1) f: "Ce monde là, qui est ignoré, est à conquérir par un travail parallèle à celui du savant: l'objet de la littérature est de transformer en 'langage universel' le monde vécu (TR₂ 53)". Merleau-Ponty citerar Marcel Proust *Le Temps retrouvé*, s. 482.

² *Recherches sur l'usage littéraire du langage*, ark [60](V8). Merleau-Ponty citerar Valéry, *Variété III* i *Œuvres*, I, s. 649: "Ce qui se chante ou s'articule aux instants les plus solennels ou les plus critiques de la vie; ce qui sonne dans les liturgies; ce qui se murmure ou se gémit dans les extrêmes de la passion; ce qui calme un enfant ou un misérable; ce qui atteste la vérité dans un serment".

³ *Recherches sur l'usage littéraire du langage*, ark [126](XIV): "La vérité d'un événement, d'un sentiment, exige qu'il soit désinséré du 'réel' et qu'on le laisse développer tout son sens intérieur, *i. e.* son sens imaginaire."

Litteratur

Andén, Lovisa, *Litteratur och erfarenhet i Merleau-Pontys läsning av Proust, Valéry och Stendhal*. Departement of Philosophy, Uppsala University, Uppsala, 2017.

Merleau-Ponty, Maurice, *Sur le problème de la parole*, opublicerad.

--- *Recherches sur l'usage littéraire du langage, Cours au Collège de France, Notes, 1953*, ed. Benedetta Zaccarello och Emmanuel de Saint Aubert, Métis Presses, Genève, 2013.

--- *Le Visible et l'invisible*, texten är fastställd av Claude Lefort, Gallimard, Paris, 2009, [1964].

Proust, Marcel, *À la recherche du temps perdu*, bd. I-IV. *Du côté de chez Swann. À l'ombre des jeunes filles en fleurs. Le Côté de Guermantes. Sodome et Gomorrhe. La Prisonnière. Albertine disparue. Le Temps retrouvé*, Gallimard, "Bibliothèque de la Pléiade", Paris, 1987-1989.

--- *På spaning efter den tid som flytt, 1-7. Swanns värld. I skuggan av unga flickor i blom. Kring Guermantes. Sodom och Gomorra. Den fångna. Rymmerskan. Den återfunna tiden*, sv. övers. av Gunnel Vallquist, Bonniers, Stockholm, 1993.

Sartre, Jean-Paul, *Vad är litteratur?*, sv. övers. M. Grut, Partisanförlag, Mölndal, 1969.

--- *Qu'est-ce que la littérature?*, Gallimard, Paris, 2005, [1948].

Stendhal, *CLX petits faits vrais*, Paris, Le Vieux Colombier, 1946.

--- *Journal, Œuvres intimes*, bd. II, Gallimard, "Bibliothèque de la Pléiade", Paris,

Valéry, Paul, *Œuvres*, bd. I-II, Gallimard, "Bibliothèque de la Pléiade", Paris, 1957-1960.